

метод); 3) определение особенностей деятельности сельскохозяйственных предприятий, функционирующих в составе вертикально интегрированных структур холдингового типа (экономико-статистический метод, метод сравнения).

Результаты исследования. Определены особенности сельского хозяйства Житомирской области и выделены те из них, которые служат свидетельством функционирования агрохолдинговых структур в регионе. Обосновано, что большинство показателей эффективности хозяйственной деятельности в сельскохозяйственных предприятиях, входящих в состав аграрных объединений холдингового типа, выше, чем у других производителей. Идентифицированы приоритетные направления специализации участников вертикально интегрированных структур, проведен сравнительный анализ эффективности их производства с эффективностью деятельности других сельскохозяйственных производителей.

Элементы научной новизны. Определены направления сельскохозяйственной деятельности и оценена эффективность производства сельскохозяйственных предприятий Житомирской области, входящих в состав вертикально интегрированных структур холдингового типа.

Практическая значимость. Полученные результаты выступают базой для прогнозирования направлений и темпов развития агрохолдинговых объединений на территории Украины и моделирования их влияния на деятельность других сельскохозяйственных предприятий, на развитие сельских территорий и на национальную экономику в целом. Табл.: 7. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: вертикально интегрированная структура холдингового типа; агрохолдинг; сельскохозяйственное предприятие; аграрная бизнес-структура; аграрный сектор.

Зинчук Татьяна Алексеевна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой международных экономических отношений и европейской интеграции, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: zintshuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5143-2394>

Николюк Ольга Николаевна - доктор экономических наук, доцент, заместитель руководителя учебно-научного центра информационных технологий, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: nikolyukolya@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1705-3606>

Пывовар Пётр Викторович - кандидат экономических наук, доцент кафедры международных экономических отношений и европейской интеграции, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: symon-pyvovar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7668-2552>

Стаття надійшла до редакції 16.08.2019 р.

Фахове рецензування: 02.09.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Зінчук Т. О., Николюк О. М., Пивовар П. В. Особливості функціонування вертикально інтегрованих бізнес-структур холдингового типу в аграрному секторі. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 19 – 30.

*

УДК 331.101.262

JEL Classification: Q1

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201909030>

Л.І. МИХАЙЛОВА, доктор економічних наук, професор
Л.В.КОРЕНІВСЬКА, аспірант*

Еволюційні засади розвитку виробництва продукції коноплярства в Україні

Мета статті - викласти еволюційні засади розвитку виробництва продукції коноплярства за період від початку минулого століття до теперішнього часу; виявити та оцінити фактори, що зумовили найсуттєвіший вплив на її розвиток; визначити роль наукового забезпечення розвитку галузі коноплярства і місця Інституту луб'яних культур НААН у створенні унікальних ненаркотичних сортів технічних конопель та відродженні галузі.

Методика дослідження. За методологічну основу дослідження слугували положення економічної й інституціональної теорій та системного аналізу. Етапи розвитку галузі вирощування конопель виокремлено з використанням історичного підходу і на засадах формально-логічного аналізу. Роль наукового забезпечення в ефективному виро-

* Науковий керівник - Л.І. Михайлова, доктор економічних наук, професор.

© Л.І. Михайлова, Л.В.Коренівська, 2019

щуванні конопель визначено на основі аналізу й синтезу, а також абстрактно-логічного аналізу. Емпіричні дослідження процесу виробництва конопель проведено за допомогою порівняльного, системного та графічного аналізу.

Результати дослідження. Розглянуто процеси виробництва конопель за останні сто років на території України та рівень його наукового забезпечення. Узагальнено етапи становлення і розвитку промислового виробництва конопель, визначено й проаналізовано фактори, що мали значний як позитивний, так і негативний вплив на розвиток цієї галузі. Обґрунтовано необхідність всебічної державної підтримки розвитку виробництва конопель, що слугує не тільки сировиною для багатьох галузей економіки, а й незаперечним конкурентоспроможним товаром на світовому ринку, «валютою» України. Наголошено на важливості наукової підтримки розвитку коноплярства; визначено роль Інституту луб'яних культур НААН у створенні унікальних сортів конопель: зокрема, ненаркотичних, а також сортів енерго- та насінневого використання з високим вмістом олійних речовин. Окреслено досягнення та перспективи подальшого розвитку виробництва та переробки конопель.

Елементи наукової новизни. Викладено авторське бачення етапів розвитку галузі коноплярства на теренах України, надано характеристику їх організаційно-економічних засад та особливостей на кожному з етапів. Доведено важливість наукового забезпечення щодо успішного розвитку виробництва та переробки продукції коноплярства. Підтверджується значення Інституту луб'яних культур НААН та його вчених у виведенні перспективних сортів конопель: безнаркотичних, з підвищеним вмістом олії, з одночасним дозріванням рослин культури.

Практична значущість. Щоб відродити та поживити виробництво продукції коноплярства, необхідно враховувати його особливості на різних етапах історичного розвитку. Важливо посилити державну підтримку розвитку досліджуваної галузі та регулювати інституційне середовище для вирощування та поглибленої переробки конопель в Україні. Ефективне виробництво продукції коноплярства можливо лише за умови його обґрунтованого наукового забезпечення: використання новітніх сортів конопель та сучасних технологій при їх вирощуванні й переробці. Табл.: 1. Рис.: 2. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: еволюція; розвиток конопельної промисловості; промислові коноплі; сорти; насіння конопель; переробка; канабіс; Інститут луб'яних культур НААН.

Михайлова Любов Іванівна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Сумський національний аграрний університет (м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 160)

E-mail: lmikhaylova@yahoo.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2628-5094>

Коренівська Людмила Вікторівна - аспірант кафедри менеджменту, Сумський національний аграрний університет (м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 160)

E-mail: jene-aurr@ukr.net

Постановка проблеми. Зростаючий попит на продукцію коноплярства як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках зумовив бурхливий розвиток галузі коноплярства у світі: стрімко збільшуються посівні площі конопель та обсяги виробництва волокна й насіння, активізується робота наукових установ із виведення конкурентоспроможних сортів конопель енергетичного, насінневого, безнаркотичного напрямів. Останніми роками значно активізувалася робота зі створення ненаркотичних сортів конопель медичного напрямку використання з підвищеним вмістом канабідіолу. Варто наголосити, що продукція коноплярства забезпечує сировиною текстильну, будівельну, целюлозно-паперову, харчову, фармацевтичну, косметичну галузі, а також широко використовується в автомобіле- та машинобудуванні. Поки у всьому світі розширюються посіви конопель, в Україні ситуація прямо протилежна: в 2016 р. було посіяно 3,5 тис. га, в 2017-му – 2,7 тис. га, а в 2018 р. – тільки 1,5 тис. га [6].

Дослідження показують, що проблеми розвитку цієї галузі в Україні знаходяться поза увагою урядовців, економістів-аграрників, а бізнес-структури застерігають щодо неврегульованості інституційного середовища та обмежених можливостей комплексно переробляти коноплі. Тому внаслідок державної

незацікавленості в розвитку виробництва продукції коноплярства у країні відсутня підтримка галузі у вигляді дотацій на вирощування та переробку технічних конопель. При цьому розробка нормативно-правової бази щодо легалізації діяльності з використання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у наукових та навчальних цілях знаходиться на початковій стадії. Ряд наведених факторів зумовлює стрімке скорочення посівів та подальшу втрату країною ринків збуту продукції коноплярства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку галузі коноплярства в Україні в історичній ретроспективі присвячені роботи В.А. Вергунова, С.Б. Скорченко [2], О. Репецького [10]. Роль та необхідність наукового забезпечення вирощування конопель доведена в наукових працях Р.Н. Гілязетдінова, Л.М. Жуплатова, Ю.В. Мохера [4], а ґрунтовне викладення питань сортового забезпечення галузі здійснено Г.І. Кириченко, В.Г. Вировець, І.М. Лайко, С.В. Міщенко [3]. Утім аспекти еволюції та трансформаційних змін організаційно-економічних засад виробництва продукції коноплярства залишаються недостатньо дослідженими та потребують узагальнення та переосмислення.

Мета статті - викласти еволюційні засади розвитку виробництва продукції коноплярства

тва за період від початку минулого століття до теперішнього часу; виявити та оцінити фактори, що зумовили найсуттєвіший вплив на її розвиток; визначити роль наукового забезпечення розвитку галузі коноплярства і місця Інституту луб'яних культур НААН у створенні унікальних ненаркотичних сортів технічних конопель та відродженні галузі.

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження слугували положення економічної й інституціональної теорій та системного аналізу. Етапи розвитку галузі вирощування конопель виокремлено з використанням історичного підходу і на засадах формально-логічного аналізу. Роль наукового забезпечення в ефективному вирощуванні конопель визначено на основі аналізу й синтезу, а також абстрактно-логічного аналізу. Емпіричні дослідження процесу виробництва конопель проведено за допомогою порівняльного, системного та графічного аналізу.

Виклад основних результатів дослідження. Загальновідомо, що упродовж багатьох тисячоліть коноплі задовольняють потреби людини в їжі, матеріалах для одягу, облаштуванні житла, є основою лікарських препаратів і сировини для технічних потреб. Розкопки свідчать, що народи, які населяли територію сучасної України, використовували різні вироби з конопляної сировини понад чотирьох тисячоліть тому. Зокрема, знахідки археологів, що датуються періодом трипільської культури, свідчать про високий рівень конопляного ткацтва, а конопляна сировина була основою трикотажного виробництва.

Центром внутрішньої і зовнішньої торгівлі був Київ. Саме торговці першими завезли в місто насіння рослини з тим, щоб продавати його українським селянам для культивування на території з родючими ґрунтами і сприятливим теплим кліматом. Максимально прийнятними для цього з незапам'ятних часів вважалися ґрунти в сучасних Полтавській, Сумській та Черкаській областях. У зв'язку з тим, що в регіоні коноплі виростали практично всюди, а продукти їх переробки були однією з основних статей доходів місцевих селян, одне з міст Полтавської області й досі називається Лубни. У кінці XIX ст. побутувала приказка у селян: «Хлібець - для себе, а конопельки - для царя», тобто коноплі вирощувалися, в основному, для сплати податків до держави.

Із розвитком комерційних відносин сформувалися центри торгівлі як сировиною, так і продуктами переробки. На початку XVIII ст. вектор торгівлі українським конопляним товаром був сфокусований на північному і північно-західному напрямку Російської імперії [10]. Після скасування кріпосного права і, особливо, після столипінських земельних реформ у виробництво активно почали впроваджуватися технології глибокої переробки конопель, з'явилися перші ознаки індустріалізації праці в коноплепереробній галузі.

Україна спочатку входила до складу царської Росії, потім до складу СРСР [11], тому еволюцію розвитку галузі коноплярства необхідно розглядати в нерозривному зв'язку з економічним становищем цих країн (таб.).

Розвиток галузі коноплярства

Роки	Площа посівів, тис. га	Історична довідка
Кінець XIX ст.	835,0	у Російській імперії коноплярство було поширено у 72 губерніях. Найбільші посівні площі знаходилися в центральних областях - Орловська, Курська, Чернігівська, Пензенська та ін.
1900-1913	743,0	Від початку XX ст. площі конопель поступово скорочуються. За 13 років на 110 тис. га
1918-1922	222,9	У цей період селяни вимушені вирощувати картоплю, яка забезпечувала стабільний продовольчий ресурс в умовах гострої нестачі продуктів харчування в післяреволюційний період
1927	900,0	Завдяки новій економічній політиці (НЕП) почалося активне відновлення народного господарства. Площі посівів конопель охоплюють майже 900 тис. га (77,2% від світових площ, валовий збір волокна досягає 70% світового)
1928	966,0	Росія посідає перше місце у світі за площею посівів конопель - 966 тис. га
1950-1956	560,0-620,0	Найбільші площі посівів конопель зосереджені в Орловській, Горьківській, Курській, Пензенській областях, Мордовській, Чуваській, Башкирській та Татарській АРСР

1958	203,0	Внаслідок значного розширення посівних площ кукурудзи площі посівів конопель починають скорочуватися. У 1958 р. держава скасувала грошову надбавку за понадпланову здачу державі конопель і встановила єдині закупівельні ціни. Ці нововведення призвели до різкого скорочення посівних площ конопель
1965-1971	300,0	У 1961 р. СРСР ратифікував Конвенцію ООН «Про наркотичні засоби», згідно з якою коноплі, як сільськогосподарська культура, оголошені поза межами законного обробітку, оскільки вважалися потенційним джерелом психоактивних речовин - канабіноїдів
1985	До 100,0	Тенденція до скорочення посівних площ конопель зберігається. Рішенням Ради Міністрів СРСР вирощування конопель на території країни заборонено
1990	До 10,5	На початку 90-х років площа посівів конопель не перевищувала 10,5 тис. га
1995-2011	До 0,43	Площі посівів на території України скоротилися до 0,4 тис. га
2012	0,65	22 серпня 2012 р. прийнято постанову Уряду № 800. Основними стимулами для відновлення виробництва стали скасування спеціальних дозволів на вирощування технічних сортів конопель та попит на зовнішніх ринках на насіння цієї культури. На законодавчому рівні в Україні дозволено використовувати коноплі тільки в промислових цілях

Джерело: Складено авторами за [1, 2, 7, 10, 11].

Під час проведення досліджень В.А. Вергунов виділив п'ять історичних етапів розвитку промислового коноплярства [2]. Перший етап - це монополія Російської імперії (1906-1916 рр.) у світовому коноплярстві. У Росії під посівними площами цієї культури знаходилося 80%, з яких 30% припадало на Україну. Але вже перед Першою світовою війною промисловий напрям коноплярства під тиском низьких цін скоротився до рівня споживчого, що, відповідно, вплинуло на зменшення посівних площ. Зниження ринкових цін зумовлено: ввезенням нових волокнистих матеріалів з інших країн; розширенням посівних площ більш вигідних з економічної точки зору культур (таких як картопля, соняшник, цукровий буряк); віддаленістю прядивних заготівельних центрів від центрів експорту (Кенінсберг), що збільшувало витрати на доставку до 10%. Отже, коноплі перестали бути вигідною ринковою культурою.

Другий етап - занепад коноплярства внаслідок соціальних зрушень (1917-1927 рр.). Після Жовтневої революції в країні різко погіршилося виробництво продукції технічних культур, що були значною статтею експортних прибутків. Особливо згубно вплинув на коноплярство декрет Раднаркому від 27 жовтня 1917 р. про продовольче забезпечення міст, за яким дозволялося реквізувати всі приватні запаси продовольства. Потреба в продуктах харчування й високі ціни на них змусили селян відмовитися від виснажливої праці з вирощування і переробки конопель

та переорієнтуватися на більш оплачувані та менш трудомісткі культури (наприклад, хлібні злаки, картопля). Ще однією з причин занепаду коноплярства в цей період виявилася відсутність налагоджених ринків збуту продукції. Жодна з галузей сільського господарства не мала стількох посередників на шляху від виробника до споживача, як коноплярство. Тому у 20-х роках в організації збуту значне місце відводилося кооперації. Передбачалося, що відтік посередницького капіталу сприятиме розвитку коноплярства на основі самостійності тих, хто безпосередньо вирощує коноплі. Однак об'єктивні причини стали на заваді розвитку коноплярства: дублювання різними установами порядку збору прядива від населення, ізольованість виробників від центрів його споживання, труднощі з транспортуванням тощо.

Третій етап - це відновлення коноплярства в часи масової колективізації та планового управління сільськогосподарським виробництвом (1928-1940 рр.). У 1928 р. почали створювати спеціальні організаційні системи коноплярської кооперації. Вони включали: низову (первинну) ланку - 2-3 села; районне виробничо-збутове об'єднання коноплярів (вторинна ланка), що спиралося на мережу юридичних пайовиків (товариств і колгоспів), а сфера його діяльності поширювалася в межах одного або двох адміністративних районів; третьою ланкою були обласні об'єднання коноплярів («Обласний союз коноплярів»), що спиралося на районні

об'єднання. Завершальною ланкою було об'єднання коноплярів - «Льоноцентр». Втім суцільна колективізація коноплярства на штовхнулася на труднощі, пов'язані з недостатнім опануванням агротехніки, первинної обробки конопель на волокно, браком технічної бази для переходу від примітивних форм ведення господарства до більш вдосконалених.

Четвертий етап - характеризується як занепад коноплярства внаслідок Другої світової війни та активізації заходів щодо його відновлення (1941-1953 рр.). До війни коноплярство було найбільш відсталою галуззю сільського господарства, а через війну взагалі занепало. Повоєнне відродження коноплярства розпочалося після 1946 р. Для прискореного відновлення та подальшого зростання виробництва конопель пленум ЦК ВКП(б) 1947 р. постановив збільшити посівні площі під середньоросійськими та південними коноплями, сіяти їх винятково по зяблевій оранці (починаючи з 1948 р.) і лише рядковим способом; збирати й обмолочувати - збиральними машинами та молотарками. Також була вказівка поліпшити селекційну роботу з метою виведення нових сортів конопель, високоврожайних як на волокно, так і на насіння; розширити мережу насінницьких колгоспів і радгоспів. Із кінця 1949 р. встановлено максимальні, а з 1953 р. - тверді закупівельні ціни на продукцію коноплярства.

П'ятий етап - скорочення посівних площ конопель, зменшення валового збору волокна та насіння (1954-1991 рр.). Заходи щодо стабілізації й оздоровлення галузі не дають належного ефекту. Незважаючи на підвищену потребу легкової, харчової та інших галузей народного господарства у сировині коноплярства площі посівів згаданої культури на кінець 1955 р. зменшуються. Це відбувається внаслідок збігу в часі визрівання конопель та зернових. На хлібних жнивах були зайняті всі колгоспники, тож на збирання конопель завжди бракувало робочих рук. Коноплезаводи для первинної переробки трести конопель були не в змозі переробити всю тресту з урожаю. Колгоспи не мали достатньої кількості відповідних машин і сушарок, тому чимало трести залишалося на другий рік не переробленою, що призводило до збитків. У 1956-1965 рр. посіви конопель залишилися в основному тільки в пів-

нічно-східних районах Чернігівської та Сумської областей, де ця культура ще до революції мала промислове значення.

У 60-х роках у коноплярстві основну увагу приділяли застосуванню агротехнічних заходів, спрямованих на підвищення урожайності. Рівень механізації збиральних робіт та матеріальна зацікавленість колгоспників отримати якісну продукцію впливали на прибутковість вирощування конопель (рис. 1). Побудована лінія тренду свідчить про різке зростання рівня прибутковості виробництва продукції коноплярства у середині 60-х років.

Важливою умовою збільшення врожайності конопель виступає насінництво, якому на той час приділялася значна увага. Вже з 1965 р. у Лубенському районі Полтавської, Кагарлицькому районі Київської областей було запроваджено новий порядок забезпечення господарств насінням. Науковці Всесоюзного науково-дослідного інституту луб'яних культур провели у 1966 р. семінар для представників конопленасінницьких станцій. Представники галузі мали змогу ознайомитися з досягненнями науки в галузі насінництва, опанувати методику визначення посівних якостей насіння.

У 60-х роках активно запроваджуються основи використання економіко-математичних методів при аналізі рентабельності конопель; більше уваги приділяється матеріальним і моральним стимулам; вводиться гарантована оплата праці у колгоспах. Упродовж 1971-1988 рр. площу конопель в СРСР було скорочено від 187,3 до 71,9 тис. га (або в 2,6 раза); різко зменшено площу посівів конопель на насіння; урожайність волокна, стебел та насіння у цей період відзначилися нестабільністю (рис. 2).

Значно знизилися плани закупівель волокна, стебел і насіння у 1981-1985 рр. Все це призвело до значного обмеження виробництва волокна на коноплезаводах країни: від 90,9 тис. т у середньому за 1971-1975 рр. до 47,9 тис. т у 1988 р. На коноплезаводах не спостерігається підвищення виходу звичайного і довгого волокна. Причиною цієї ситуації стала відсутність істотних змін у технології приготування трести. Наявні цехи використовувалися лише на 14-15% потужності. До того ж перероблялася сировина, з якої одержували продукцію низької якості - сланку тресту. Її питома вага в загальному обсязі заготівель перевищувала 90%.

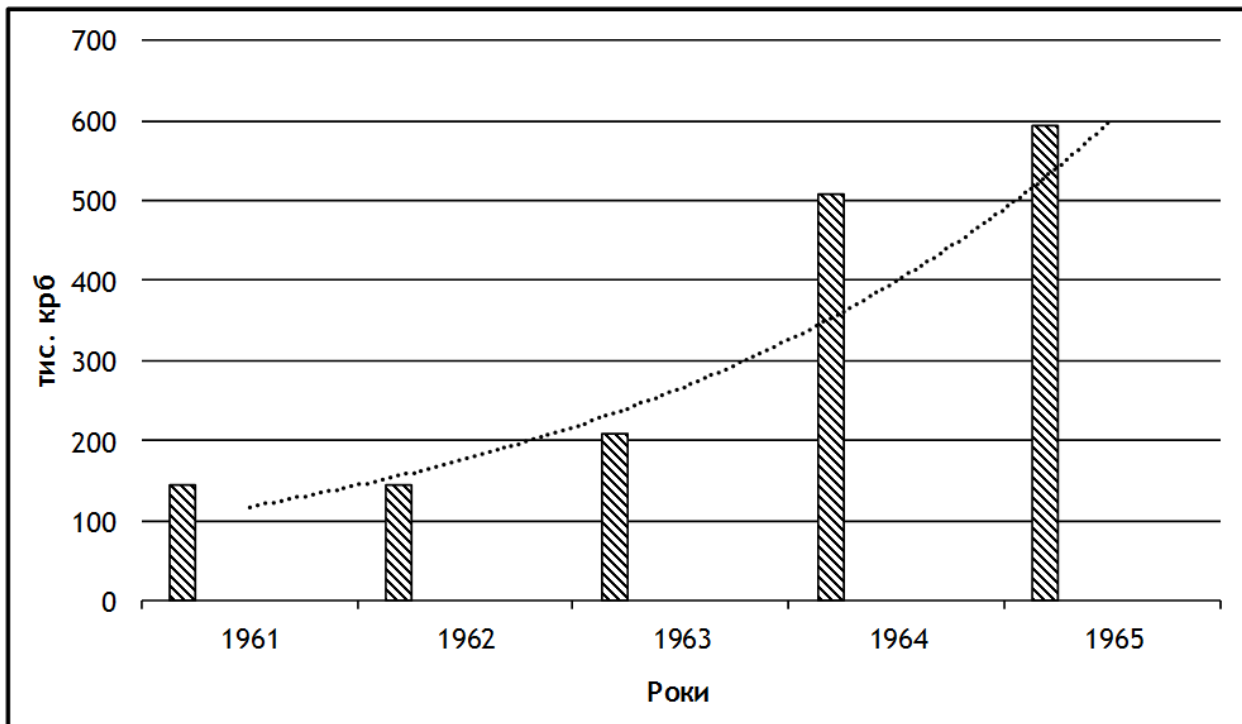

Рис. 1. Рівень прибутковості вирощування конопель, 1961-1965 рр.

Джерело: Складено за даними [2].

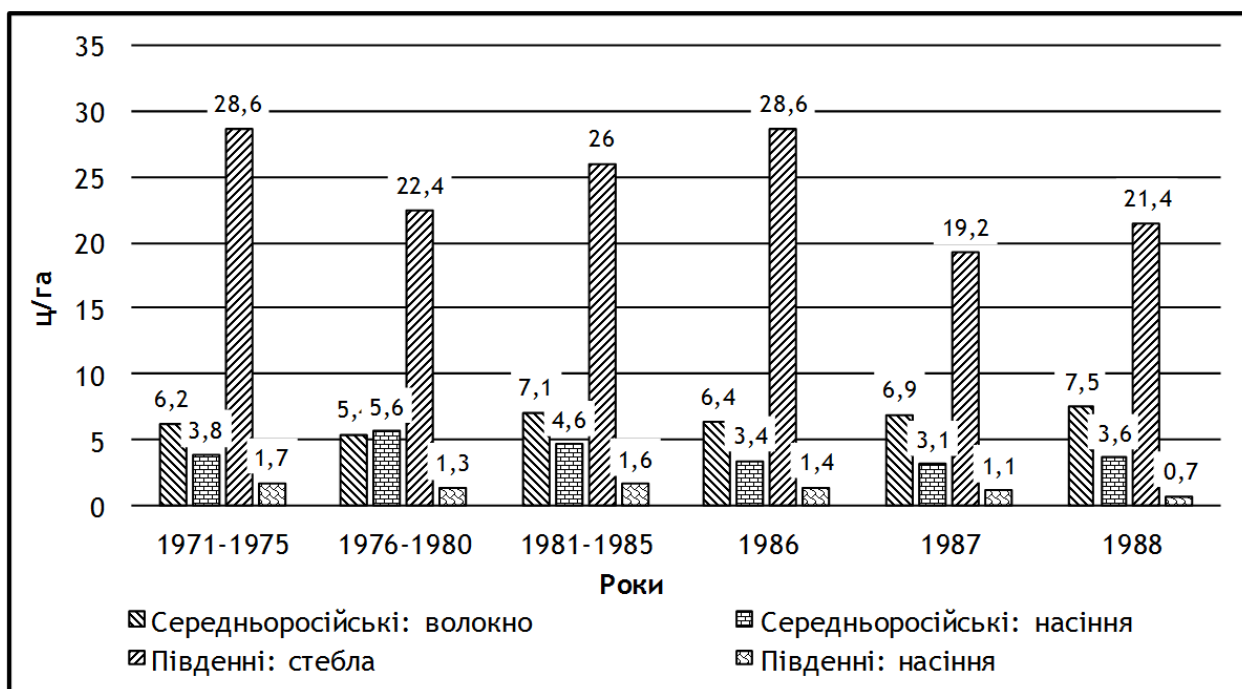

Рис. 2. Урожайність волокна, стебел та насіння в зонах середньоросійського та південного коноплесіяння в Україні, 1971-1988 рр.

Джерело: Складено за даними [2].

Вжиті заходи щодо стабілізації й оздоровлення галузі коноплярства (підвищення цін на коноплепродукцію у 1981 і 1983 р., введення 50% надбавки до ціни за перевищення середньорічного рівня закупівель і т.ін.) не стимулювали зростання виробництва та якості продукції.

Разом із тим до визначених В.А. Вергуновим п'яти етапів видається за необхідне додати шостий і сьомий. Шостий етап - занепад галузі коноплярства на території України (1992-2010 рр.). Цей період означився різким скороченням посівних площ: від 3,2 тис. га у 1995 р. до 0,26 тис. га у 2009 р.

До основних причин занепаду виробництва конопель слід віднести: відсутність ефективної державної підтримки галузі; негативний для сільгоспвиробників диспаритет цін на матеріально-технічні ресурси та сільгосппродукцію, який стихійно встановився в Україні, що призвело до фінансового банкрутства виробників; високий рівень зносу основних засобів виробництва, обладнання та засобів механізації, який перевищував 70-80%; відсутність машинобудівних підприємств з виготовлення спеціалізованих машин і обладнання для вирощування, збирання та переробки конопель [9].

Сьомий етап - відродження галузі коноплярства (з 2012 р.). Значну роботу з відродження галузі в Україні провели члени Асоціації «Українські технічні коноплі». Так, 22.08.2012 р. була прийнята постанова № 800 [8], в якій надано визначення поняття «технічні коноплі»: це сорти, які не мають наркоефекту, тобто вміст психоактивних речовин (тетрогідрокарбонатів) не перевищує 0,08%. Крім того, за умови дотримання ліцензійних вимог вирощування конопель посіви не підлягають обов'язковій охороні [1]. Основними стимулами для відновлення виробництва стали: скасування спеціальних дозволів на вирощування технічних конопель, а також зростаючий попит на зовнішніх ринках на насіння цієї культури.

Еволюція розвитку галузі коноплярства в Україні нерозривно пов'язана з історією створення Інституту луб'яних культур НААН у м. Глухові Сумської області, започаткованого на базі Української дослідної станції прядивних культур в 1931 р. Становлення й оформлення у Всесоюзний науково-дослідний інститут луб'яних культур (ВНДІЛК) відбулося в 1944 р. та закріпилася назва - «Лубінститут». Основне його завдання полягало у створенні та впровадженні у виробництво на території СРСР нових високопродуктивних сортів луб'яних культур (конопель, кенафу, джуту) та розробці технологій і машин для їх збирання, обмолоту й первинної переробки.

Досліджуючи еволюцію розвитку галузі коноплярства доходимо висновку, що велике значення для ефективності її ведення, окрім інституційних, організаційних, технічних, мають технологічні аспекти вирощування рослин та селекційні особливості. Саме рівень наукового забезпечення зумовлюють прибутковість галузі коноплярства.

Тому одним із найважливіших напрямів діяльності наукової установи було створення однодомних конопель замість дводомних. Адже рослини однодомних конопель дозрівають одночасно, забезпечуючи одноразове механізоване збирання врожаю на насіння й волокно. Вперше було виведено сорт, рослини якого дозрівають одночасно - ОСО-72. У 1973 р. відділ селекції ВНДІ луб'яних культур у межах заходів боротьби з наркоманією розпочав виведення ненаркотичних сортів, що згодом стало пріоритетним завданням у коноплярстві. А вже у 1973-1980 рр. розроблено теоретично-методичні основи селекції конопель зі зниженим вмістом канабіноїдів (наркотичних речовин), створено перші сорти однодомних конопель зі зниженим вмістом основного компонента канабіноїдів - тетрагідроканнабінолу. На цей період припадає і спад виробництва продукції коноплярства, спричинений розвитком альтернативного синтетичного волокна, світовими кризовими явищами і недосконалим вітчизняним законодавством щодо вирощування конопель як наркотичної рослини.

Незважаючи на спад виробництва конопель, Україна стала світовим лідером у вирішенні наукових проблем їхньої селекції. Українські вчені створили однодомні, скоростиглі, високопродуктивні сорти конопель із високим вмістом волокна у стеблі та без наркотичних властивостей. Завдяки методиці відбору за прямими ознаками на волокнистість селекціонерами інституту були створені нові сорти конопель Глухівські 1, Глухівські 10, ЮС-6, ЮС-9 та інші, вміст волокна у яких становить 25-30% [1].

Селекціонерами створено однодомний сорт конопель ЮСО-1, впровадження якого дозволило значно скоротити частку ручної праці на збиральних роботах і розпочати розроблення нових високопродуктивних машин для механізованого збирання конопель. Впровадження цих сортів дозволило в багатьох країнах світу зняти заборону на вирощування конопель. Удосконалення методів селекції та вдале використання нового вихідного матеріалу проявилось у створенні нових високопродуктивних сортів однодомних конопель, таких як ЮСО-31, ЮСО-37, ЮСО-42, ЮСО-45, у яких вміст ТГК доведено до мінімуму.

Наступним успішним етапом селекції конопель стало занесення до Реєстру сортів

рослин, придатних для поширення в Україні нового сорту Вікторія, який поєднує високу продуктивність та повну відсутність ТГК. Нині у Державному сортовипробуванні знаходяться два сорти конопель: Глухівські 85 - сорт енергетичного напрямку використання (урожайність біомаси понад 12,0 т/га за підвищеного вмісту волокна - 32,0-34,0%) і Миколайчик - сорт насінневого напрямку використання з високою олійністю насіння 35,0-38,0% та урожайністю насіння до 1,5-1,7 т/га [7].

Два сорти конопель української селекції занесено до Каталогу сортів ЄС, чотири - Канади, чотири - Російської Федерації, один - Уругваю, чотири сорти проходять випробування у США, Польщі та Італії. Для збереження генетичного різноманіття виду *Cannabis sativa* L. в Інституті луб'яних культур НААН створена й підтримується Національна колекція конопель, яка налічує 470 сортозразків із 27 країн та є однією з найбільших у світі. Кращі колекційні зразки використовуються для створення нових високопродуктивних сортів як батьківські форми для гібридизації [5, с. 4].

Висновки. Маючи величезний економічний потенціал, виробництво продукції коноплярства в Україні нині знаходиться на початковому етапі розвитку. Аналізуючи еволюційні засади розвитку коноплярства за останні 100 років, можна виділити кілька етапів становлення цієї галузі:

1) 1906-1916 рр. - монополія Російської імперії у світовому коноплярстві. Росія займає 80% світових площ посіву конопель, з яких 30 % припадає на Україну;

2) 1917-1927 рр. - занепад коноплярства внаслідок соціальних зрушень;

3) 1928-1940 рр. - відновлення коноплярства в часи масової колективізації та планового управління сільськогосподарським виробництвом;

4) 1941-1953 рр. - занепад коноплярства внаслідок Другої світової війни та заходи щодо його відновлення;

5) 1954-1991 рр. - скорочення посівних площ конопель, зменшення валових зборів волокна та насіння. Заходи щодо стабілізації й оздоровлення галузі не дають належного економічного ефекту;

6) 1992-2011 рр. - занепад галузі коноплярства. Площа посівів конопель досягла

критичного мінімуму в 2009 р. і становила 0,26 тис. га;

7) 2012-2019 рр. - відродження галузі коноплярства пов'язане із скасуванням спеціальних дозволів на вирощування конопель та зростаючий попит на зовнішніх ринках на насіння згаданої культури.

Оцінюючи значення наукового забезпечення виробництва продукції коноплярства та роль Інституту луб'яних культур НААН, слід вказати, що саме вченими останнього вперше у світі було створено сорти: одночасно дозріваючих, а пізніше однодомних конопель, що дозволило механізувати процес їхнього збирання; конопель із високим вмістом волокна, що забезпечило збільшення його виробництва у 2,0-2,5 рази; однодомних конопель із відсутністю наркотичних властивостей (ОСО-31, Золотоніські 11, Золотоніські 15, Глера, Гляна та ін.) і повною відсутністю наркотичних сполук (Вікторія, Ніка), що посприяло поверненню конопель на поля ЄС, Канади та інших країн після заборони їх культивування; однодомних конопель із високою насінневою продуктивністю, стабільною ознакою однодомності й повною відсутністю наркотичних сполук (Глесія) та з високим вмістом волокна і урожайністю стебел (Глухівські 51), що посприяло суттєвому нарощуванню виробництва насіння і забезпечило можливість використання технічних конопель як альтернативного джерела енергії.

Разом із тим варто зазначити, що з 2016 р. розпочато дослідження з розроблення теоретичних основ створення ненаркотичних сортів конопель медичного напрямку використання з підвищеним вмістом канабідіолу. Створення безнаркотичних сортів конопель, удосконалення технологій їх збирання і переробки та часткова гармонізація законодавчої бази забезпечили динамічний розвиток галузі коноплярства в останнє десятиліття. Проте відсутність машинобудівних підприємств із виготовлення машин й обладнання для вирощування, збирання та переробки конопель, заводів із переробки коноплесировини та їх віддаленість від сільгоспвиробників, досить заплутане й громіздке нормативно-правове забезпечення, різке коливання цін на продукцію на внутрішньому і зовнішніх ринках стримують розвиток цієї галузі.

Список бібліографічних посилань

1. *Бойко Г., Тихосова А., Кутасов А.* Технічні коноплі: перспективи розвитку ринку в Україні. URL : [http://tr.knteu.kiev.ua/files/2018/01\(25\)/11.pdf](http://tr.knteu.kiev.ua/files/2018/01(25)/11.pdf).
2. *Вергунов В. А., Скорченко С. Б.* Коноплярство в Україні: Історичні аспекти розвитку. Погляд у минуле. Проблеми сьогодення. Перспективи : монографія / Укр. акад. аграр. наук, Центр. наук. с.-г. б-ка. Київ : Нора-Прінт, 2002. 154 с.
3. Використання світового генофонду посівних конопель при створенні сортів однодомної форми / Кириченко Г. І., Вировець В. Г., Лайко І. М., Міщенко С. В. / 36. наук. праць. *Луб'яні та технічні культури*. Суми. 2015. Вип. 4 (9). 184 с.
4. *Гілязетдінов Р. Н., Жуплатов Л. М., Мохер Ю. В.* Наукове забезпечення галузей льонарства і коноплярства. *Луб'яні та технічні культури* : зб. наук. праць. Суми. 2014. Вип. 3 (8). 155 с.
5. Каталог української колекції конопель (*Cannabis sativa* L.): характеристика зразків за комплексом морфологічних, біологічних і технологічних ознак / Вировець В. Г., Кириченко Г. І., Лайко І. М. та ін.; ДСЛК ІСГПС НААН. Суми : ПКП «Елада - S», 2012. 28 с.
6. *Коренівська Л. В.* Стан та перспективи виробництва продукції коноплярства в Україні в контексті євроінтеграції. Національний менеджмент в умовах інтеграційних та глобалізаційних викликів : монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. Л. І. Михайлової. Суми : ФОП Литовченко Є.Б., 2019. 314 с.
7. *Олексєєнко В. К.* За покликом серця. До 75-річчя від дня народження Павла Арсентійовича Голобородька. Науково-популярне видання. Київ, 2017.
8. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України № 800 від 22 серпня 2012 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2012-p>.
9. Проблеми і перспективи розвитку галузей льонарства та коноплярства : Постанова Міжнар. наук.-практ. конф. URL : <http://res.in.ua/postanova-mijnarodnoyi-naukovo-praktichnoyi-konferenciyi--prob.html>.
10. *Репецький О.* Історія української коноплі. URL : <https://www.ar25.org/node/29906>.
11. *Серков В. А.* История коноплеводства в России. URL : <https://cyberleninka.ru/article/v/istoriya-konoplevodstva-v-rossii>.

References

1. Boiko, H., Tykhosova, A., & Kutasov, A. (2018). Tekhnichni konopli: perspektyvy rozvytku rynku v Ukraini [Technical hemp: prospects for market development in Ukraine]. *Tovary i rynky*, 1, pp. 110-120. Retrieved from: [http://tr.knteu.kiev.ua/files/2018/01\(25\)/11.pdf](http://tr.knteu.kiev.ua/files/2018/01(25)/11.pdf) [In Ukrainian].
2. Verhunov, V.A. (2002). *Konopliarstvo v Ukraini: Istorychni aspekty rozvytku. Pohliad u mynule. Problemy sohodennia. Perspektyvy: monohrafiia* [Hemp farming in Ukraine: historical aspects of development. Looking back. Problems of today. Perspectives: monograph]. V.A. Verhunov & S.B. Skorchenko (Eds.). Ukr. akad. ahrar. nauk, Tsent. Nauk. s.-h. b-ka. Kyiv: Nora-Print [In Ukrainian].
3. Kyrychenko, H.I., Vyrovets, V.H., Laiko, I.M., & Mishchenko, S.V. (2015). Vykorystannia svitovoho henofondu posivnykh konopel pry stvorenni sortiv odnodomnoi formy [The use of the world gene pool of sowing hemp in the creation of varieties of monoecious form]. *Zb. nauk. prats. Lubiani ta tekhnichni kultury*, 4 (9). Sumy: Vydavnychiy budynok "Ellada" [In Ukrainian].
4. Hiliazetdinov, R.N., Zhuplatov, L.M., & Mokher, Yu.V. (2014). Naukove zabezpechennia haluzei lonarstva i konopliarstva [Scientific support of the flax and hemp industries]. *Lubiani ta tekhnichni kultury: zb. nauk. prats*, 3 (8). Sumy: Vydavnychiy budynok "Ellada" [In Ukrainian].
5. Vyrovets, V.H., Kyrychenko, H.I., Laiko, I.M., et al. (2012). *Kataloh ukraïnskoi kolektsii konopel (CannabissativaL.): kharakterystyka zrazkiv za kompleksom morfolohichnykh, biolohichnykh i tekhnolohichnykh oznak* [Catalogue of the Ukrainian cannabis collection (CannabissativaL.): characterization of specimens by a complex of morphological, biological and technological features]. Sumy: PKP "Ellada - S" [In Ukrainian].
6. Korenivska, L.V. (2019). *Stan ta perspektyvy vyrobnytstva produktsii konopliarstva v Ukraini v konteksti yevrointehratsii. Natsionalnyi menedzhment v umovakh intehratsiinykh ta hlobalizatsiinykh vyklykiv: monohrafiia* [State and prospects for the hemp production in Ukraine in context of the European integration. National management in terms of integration and globalization challenges: monograph]. L.I. Mykhailova (Ed.). Sumy: FOP Lytovchenko Ye.B. [In Ukrainian].
7. Oleksieienko, V.K. (2017). *Za poklykom sertsia. Do 75 richchia vid dnia narodzhennia Pavla Arsentiiovycha Holoborodka. Naukovo-populiarne vydannia* [To the 75th anniversary of Pavel Arsentiiovich Goloborodko's birthday. Popular science publication]. Kyiv [In Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu ministriv Ukrainy №800 vid 22 serpnia 2012 r. [On amendments to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 22.08.2012, No. 800]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2012-p>. [In Ukrainian].
9. Postanova Mizhn. nauk.-prakt. konf. "Problemy i perspektyvy rozvytku haluzei lonarstva ta konopliarstva" [Resolution of the inter. research practice conf. "Problems and prospects of development of flax and hemp industries"]. (2016). *Res.In*. Retrieved from: <http://res.in.ua/postanova-mijnarodnoyi-naukovo-praktichnoyi-konferenciyi--prob.html> [In Ukrainian].
10. Repetskyi, O. (2015). *Istoriia ukraïnskoi konopli* [History of Ukrainian hemp]. *Narodnyi Ohliadach*. Retrieved from: <https://www.ar25.org/node/29906> [In Ukrainian].
11. Serkov, V.A. (2018). *Istoriia konoplevodstva v Rossii* [History of the hemp production in Russia]. *Cyberleninka*. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/v/istoriya-konoplevodstva-v-rossii> [In Russian].

Mikhailova L.I., Korenivska L.V. Evolutionary fundamentals for the hemp production development in Ukraine

The purpose of the article is to present evolutionary foundations for the hemp production development from the beginning of the last century to the present, to identify and assess factors that caused the biggest impact on its development as well as to determine a role of scientific support for the hemp industry development and a place of the Institute of Bast Crops of the NAAS of Ukraine in the creation of unique non-narcotic varieties of industrial hemp and revival of the industry.

Research methods. The methodological basis of the study is provisions of economic theory, institutional theory and system analysis. Development stages of the hemp industry were identified using a historical approach and were based on a formal logical analysis. The role of scientific support in the effective cultivation of hemp was determined on basis of analysis and synthesis, as well as abstract logical analysis. Empirical studies of the hemp production process were carried out using comparative, systemic and graphical analysis.

Research results. The hemp production processes over the past hundred years on the territory of Ukraine and level of its scientific support were investigated. Formation and development stages of the industrial hemp production were summarized, and factors that had a decisive positive and negative impact on the development of this industry were identified and analysed. It was substantiated a necessity of comprehensive state support for the development of the hemp production, which is not only a raw material for many sectors of the economy, but also an undeniable competitive product in the world market, the "currency" of Ukraine.

The importance of scientific support for the development of the hemp industry was emphasized, and role of the Institute of Bast Crops of the National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine was determined in the creation of unique hemp varieties, in particular, non-narcotic, as well as varieties of energy and seed usage with a high content of oil substances. Achievements and prospects for further development of the hemp production and processing were determined.

Elements of scientific novelty. The author's vision on the development stages of the hemp industry on the territory of Ukraine was presented and their organizational and economic foundations and features at each stage were characterized. The importance of scientific support in the successful development of production and processing of hemp products was proved. It was confirmed the importance of the Institute of Bast Crops of the NAAS of Ukraine and its scientists in confirming the development of promising non-narcotic cannabis varieties of high oil content with the simultaneous maturation of crop plants.

Practical significance. In order to revive and revitalize the production of hemp breeding, it is necessary to take into account its features at various stages of historical development. It is important to strengthen state support for the development of the hemp industry and improve the institutional environment for the cultivation and development of advanced processing of hemp in Ukraine. Efficient hemp production is possible only if it is based on sound scientific support: usage of the latest hemp varieties and modern technologies in their cultivation and processing. Tabl.: 1. Figs.: 2. Refs.: 11.

Keywords: evolution; development of the hemp industry; industrial hemp; varieties; hemp seeds; processing; cannabis; Institute of Bast Crops of the NAAS of Ukraine.

Mykhailova Liubov Ivanivna - doctor of economic sciences, professor, professor of the department of management, Sumy National Agrarian University (160, Herasya Kondratieva st., Sumy)

E-mail: lmikhaylova@yahoo.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2628-5094>

Korenivska Liudmyla Viktorina - postgraduate student of the department of management, Sumy National Agrarian University (160, Herasya Kondratieva st., Sumy)

E-mail: jene-aurr@ukr.net

Михайлова Л.И., Коренівська Л.В. Еволюційні основи розвитку виробництва продукції коноплеводства в Україні

Цель статьи - изложить эволюционные основы развития производства продукции коноплеводства за период от начала прошлого века до настоящего времени; выявить и оценить факторы, обусловившие наиболее существенное влияние на его развитие; определить роль научного обеспечения развития коноплеводства и места Института лубяных культур НААН в создании уникальных ненаркотических сортов технической конопли и возрождению отрасли.

Методика исследования. Методологической основой исследования послужили положения экономической и институциональной теорий и системного анализа. Этапы развития отрасли выращивания конопли выделены с использованием исторического подхода и на основе формально-логического анализа. Роль научного обеспечения в эффективном выращивании конопли определена на основе анализа и синтеза, а также абстрактно-логического анализа. Эмпирические исследования процесса производства конопли проводились с помощью сравнительного, системного и графического анализа.

Результаты исследования. Рассмотрены процессы производства конопли за последние сто лет на территории Украины и уровень его научного обеспечения. Обобщены этапы становления и развития промышленного производства конопли, определены и проанализированы факторы, которые оказавшие значительное как положительное, так и отрицательное влияние на развитие этой отрасли. Обоснована необходимость всесторонней государственной поддержки развития производства конопли, что служит не только сырьем для многих отраслей экономики, но и неоспоримым конкурентоспособным товаром на мировом рынке, «валютой» Украины. Подчеркнута важность научной поддержки развития коноплеводства; определена роль Института лубяных культур НААН в создании уникальных сортов конопли: в частности, ненаркотических, а также сортов энерго- и семенного использования с высоким содержанием масляных веществ. Определены достижения и перспективы дальнейшего развития производства и переработки конопли.

Элементы научной новизны. Изложено авторское видение этапов развития отрасли коноплеводства на территории Украины, дана характеристика их организационно-экономических основ и особенностей на каждом этапе. Доказана важность научного обеспечения успешного развития производства и переработки продукции коноплеводства. Подтверждается значение Института лубяных культур НААН и его ученых в выведении перспективных сортов конопли безнаркотических, с повышенным содержанием масла, с одновременным созреванием растений культуры.

Практическая значимость. Чтобы возродить и оживить производство продукции коноплеводства, необходимо учитывать его особенности на различных этапах исторического развития. Важно усилить государственную поддержку развития отрасли и регулировать институциональную среду для выращивания и развития углубленной переработки конопли в Украине. Эффективное производство продукции коноплеводства возможно только при условии его обоснованного научного обеспечения: использование новейших сортов конопли и современных технологий при их выращивании и переработке. Табл.: 1. Илл.: 2. Библиогр.: 11.

Ключевые слова: эволюция; развитие коноплеводческой промышленности; промышленная конопля; сорта; семена конопли; переработка; каннабис; Институт лубяных культур НААН.

Михайлова Любовь Ивановна - доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры менеджмента, Сумской национальной аграрный университет (г. Сумы, ул. Г. Кондратьева, 160)

E-mail: lmikhaylova@yahoo.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2628-5094>

Коренівська Людмила Викторовна - аспирант кафедры менеджмента, Сумской национальной аграрный университет (г. Сумы, ул. Г. Кондратьева, 160)

E-mail: jene-aurr@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 06.09.2019 р.

Фахове рецензування: 09.09.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Михайлова Л. И., Коренівська Л. В. Еволюційні засади розвитку виробництва продукції коноплярства в Україні. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 30 – 39.

* * *